

VOYAGA YETMAGANLAR O'RTASIDA HUQUQBUZARLIKNI OLDINI OLISH PROFILAKTIKASIDA PSIXOLOGIK YONDASHUV

Ishnazarova Charos Shunurullayevna

*Jizzax viloyati Jizzax shahar MMTBga qarashli 1-sonli umumta'lim
maktabining amaliyotchi psixologi*

Annotatsiya: Mazkur maqolada voyaga yetmagan jinoyatchilar shaxsining kriminologik tavsifi, ularning shaxsiy xarakteridagi o'ziga xos xususiyatlari, voyaga yetmaganlar o'rtasida jinoyatlar va huquqbuzarliklarni oldini olish borasida mamlakatimizda olib borilayotgan ishlar, voyaga yetmaganlar o'rtasida sodir etilgan jinoyatlar haqida statistika ma'lumotlar, voyaga yetmagan huquqbuzarlarning shaxsining kriminologik tavsifi haqida xorijiy psixologlarning qarashlari tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: voyaga yetmaganlar, kriminologik tavsif, statistika, huquqbuzarlik, xarakter, ijtimoiy-psixologik muhit.

So'ngi yillarda respublikamizda yoshlar siyosati eng ustuvor vazifa hisoblanib kelmoqda. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti SH.Mirziyoyevning "Agar farzandlarimizga to'g'ri tarbiya bermasak, har kuni, har daqiqa uni yurish-turishi, kayfiyatidan ogoh bo'lib turmasak, ularni ilm-u hunarga o'rgatmasak, munosib ish topib bermasak, bu omonatni boy berib quyishimiz hech gap emas" deya ta'kidlagan fikrlaridan ham yoshlarning huquqiy bilimlarini oshirish, vatanparvar etib tarbiyalash, ular o'rtasida jinoyatchilik va huquqbuzarliklar sodir etilishining oldini olish dolzarb masalaga aylanganligini hamda bu boradagi qarashlarga enidilikda jiddiy yondashuv ostida qarashimizni anglab olsak bo'ladi.

Yoshlik o'zining olijanob tashabbusi, sofdillikka, adolatga intilishi bilan taraqqiyotning buyuk kuchlaridan birini tashkil qiladi. Yoshlik, bu – orzu, ishonch, kelajakka tuzilgan ulkan rejalar va istiqbolning boshlanishidir. Agar yoshlik orzusi bo'lmaganda inson hayoti bir nuqtada to'xtab qolgan bo'lardi. Aleksandr

Ostrovskiy aytganidek, «Bolalikdayoq barkamol bo'lishni judayam zarur deb hisoblamayman, odam maktabni tugatganidan keyin ham ko'p narsalarni o'rganishi mumkin, ammo mashg'ulot ko'nikmasi va aqliy kamolotning asosi yoshlikda shakllanadi». Shu sababli bu ne'matdan unumli foydalanib, o'zining salohiyatini oshirib borgan, jamiyatda munosib o'rin egallashga kirishgan insonning ertasi nurafshon. Yoshlik shu narsa bilan baxtiyorki, uning kelajagi bor. Yoshlik paytida shunday ulug' fikrlar tug'iladiki, bu fikrlar kelajakda insonni ko'klarga ko'taradi. Demak, yoshlikni asrash, uning har bir soniyasining qadriga yetish lozim. Chunki dunyoda undan yaxshi palla ham, qimmatli narsa ham yo'q! Ammo "Yoshlik – beboshlik" deya nojo'ya harakatlarga qo'l urib, jinoyat ko'chasiga kirib ketayotgan yoshlar afsuski, bugun uchrab turibdi. So'nggi paytlarda jinoyatchilik va huquqbuzarlik holatlarining aksariyati ham yoshlar o'rtasida kuzatilayotgani achchiq haqiqat.

Shu o'rinda maktablarda faoliyat olib borayotgan amaliyotchi psixologlar o'smir yoshlar o'rtasida jinoyatchilikka qarshi kurashish emas, balki jinoyatchilikning oldini olish, profilaktik chora-tadbirlar ko'rishga e'tiborni kuchaytirdilar. Voyaga yetmaganlar jinoyatchiligining oldini olish va ularning sodir etilishiga sharoit tug'diruvchi vaziyatlarni bartaraf qilish davlat va jamiyat oldida turgan asosiy muammolardan biri sanaladi. Chunki voyaga yetmagan shaxslarning jinoyat sodir etishlari kelgusida ularning retsidivist jinoyatchi bo'lish ehtimolini oshiradi hamda bu holat mamlakatning kelajakdagi taraqqiyotiga o'zining salbiy ta'sirini o'tkazadi. Umumiy jinoyatchilikdan farqli ravishda voyaga yetmaganlar jinoyatchiligi mamlakatning kelgusidagi taqdiri bilan bog'langan bo'lib, ushbu muammoga bugungi kunda alohida e'tibor bilan yondoshilmasa uning millat kelajagiga salbiy ta'siri ortib ketishi mumkin.

Voyaga yetmagan jinoyatchining asosiy ijtimoiy-demografik xususiyati bu uning yoshi, jinsi va oilaviy ahvalidir. Jinoyat Kodeksimizga ko'ra, shaxs 16

yoshdan umumiy jinoiy javobgarlikka, 14 yoshdan boshlab esa qasddan odam o'ldirish, o'g'rilash, zo'rlash, jinsiy ko'rinishdagi zo'rlik ishlatish, o'g'rilik, bosqinchilik, tovlamachilik, talonchilik, jinoyatlar uchun, 13 yoshdan esa aybini og'irlashtiradigan holatlarda qasddan odam o'ldirish uchun jinoiy javobgarlikka tortilishi belgilangan. Statistik ma'lumotlarga ko'ra, voyaga yetmaganlar tomonidan sodir etilgan jinoyatlarning katta qismi 16-17 yoshda bo'lgan voyaga yetmaganlar tomonidan sodir etiladi. Voyaga yetmaganlar tomonidan asosan mazkur yosh oralig'ida jinoyatlarning sodir etilishiga turli sabablarni keltirish mumkin. Xususan, mazkur yosh oralig'ida o'smirlar ta'sirchan va janjalga moyil bo'ladi. Shuningdek, hayotiy tajriba etishmasligi, ishonuvchanlik, tez hishayajonga berilish, asabiylik, mustaqillikka bo'lgan tabiiy intilish, o'ziga va atrofdagilarga baho berish mezonlarining shakllanib ulgurmaganligi natijasida o'smirlar aksariyat hollarda bo'lib o'tayotgan voqeliklarning asl mohiyatini anglab eta olmaydi. Ushbu omillar inobatga olish ko'p jihatdan ularning yosh xususiyatlarini belgilab beradi. Sababi, voyaga yetmaganlar bilan munosabatlarda amaliyotchi psixologlar me'yorlarga rioya qilishidan tashqari keng miqyosdagi ma'naviy va ruhiy bilimlarga tayanishi lozim. Voyaga yetmagan jinoyatchi shaxsiyatining keyingi muhim xususiyati uning jinsidir. Ushbu toifadagi jinoyatchilarning 90-95 % erkak jinsidagi shaxslar bo'lib, shu yoshdagi aholi qatlamining ko'pchiligini, ya'ni 48-52 % ni tashkil qiladi. Voyaga yetmagan va jinoyat sodir etgan qizlar esa aholining shu yoshdagi qatlamiga kiruvchilarning 4-9 % ni tashkil qiladi. Har ikki jinsga taalluqli voyaga yetmagan jinoyatchilarning bu ko'rsatkichlari mamlakatimizda keyingi o'n yil mobaynida bir hilligicha saqlanib qolmoqda[5]. Statistik ma'lumotlarning ko'rsatishicha, keyingi paytlarda voyaga yetmagan qizlar tomonidan sodir etilayotgan jinoyatlar miqdori voyaga yetmaganlar jinoyatlari tarkibida 2-2,5 marta ko'paygan. Jumladan, har uchta fohishadan ikkitasi voyaga yetmaganlardir. Shuningdek, voyaga yetmagan qizlar ko'pchilik jinoyatlarning sodir etilishida yo'naltiruvchi, o'g'rilik, talonchilik, ta'magirlik, firibgarlik, xatto

odam o'ldirish jinoyatlarida esa ishtirokchi sifatida qatnashganlar. Voyaga yetmagan jinoyatchi shaxsiyatining navbatidagi muhim xususiyati ularning oilaviy ahvolidir. Sababi, o'smirlarning shaxsiyatini shakllantirishda avvalombor ularning oilaviy muhiti asosiy rol o'ynaydi. Oilasi voyaga yetmaganlarning shaxsiyatini shakllantirishga katta ta'sir ko'rsatadi. Voyaga etmagan jinoyatchilarning 55 foizi otasi yoki onasi yo 'q yoki oiladan tashqarida (bolalar uyi, internat uyi va boshqalar) tarbiyalangan. Ayrim jahon psixologlarning tadqiqotlari shuni ko'rsatadiki, voyaga etmagan jinoyatchilarning 65 foizi oilaviy muhit sog'lom emas va aksariyat hollarda bunday oilalarning oilaviy daromadlari ancha past bo'ladi[6]

Voyaga yetmaganlar kriminalistik shaxsining navbatdagi belgisi bu - ularning axloqiy va psixologik xususiyatlaridir. Tadqiqotlarga ko'ra, 14 yoshdan 18 yoshdagacha bo'lgan voyaga yetmaganlarning fe'l atvorida uyat-andisha, o'zgalar tashvishini anglamaslik, o'zini tuta bilmaslik, qo'pollik, yolg'onchilik va o'z aybini tan olmaslik kabi xislatlar kuzatilgan. Shuningdek, bu yosh oralig'ida voyaga yetmaganlar extirosiga beriluvchan, odamovilik, o'zgalar dardiga xamadard bo'la olmaslik, tajovuzkorlik, o'jarlik kabi xislatlar ko'proq kuzatiladi. Shuningdek, aksariyat hollarda ularda huquqiy ong past bo'ladi, ular o'qish, san'at va siyosatga qiziqmasdan, aksincha ko'ngilochar o'yinlarga, ichkilikka qiziqishadi va bu kabi extiyojlarini qondirish uchun g'ayriqonuniy va jinoiy yo'llar bilan mablag' topishga harakat qilishadi.

Xulosa o'rnida shuni aytishimiz mumkinki, voyaga yetmaganlarning kriminalistik harakterida quyidagi xususiyatlarni ko'rish mumkin. Voyaga yetmaganlar tomonidan huquqbuzardiklar aksariyat hollarda ular 14- 15 yoshlarida sodir etiladi va huquqbuzarliklar ko'p hollarda shavfqatsizlik sodir etiladi. Voyaga yetmagan huqbuzarlarning xarakterida o'qish, shaxsiy rivojlanish va mehnat qiziqish bo'lmay, aksincha, ko'ngilhushlikka, spirtli ichimliklar va giyoxvandlik vositlariga qiziqish kuchli bo'ladi , aksariyat hollarda sog'lom oilaviy psixologik

muhit bo'lmaydi va moddiy jihatdan qiyin ahvolda bo'ladi. Har bir voyaga yetmagan deganda eng avvalo ko'z oldimizga vatanimizning chinakam kelajak qurg'onlari ko'z oldimizga keladi va biz maktab amaliyotchi psixologlari nafaqat maktab o'quvchilari balki butun mahalla guzar ,vaholanki butun respublikamiz yoshlarini har xil huquqbuzarliklardan,giyohvandlik ,o'grilik kabi zararli odatlardan himoya qilishimiz va ularning ruhida, qalbida toza buloq suvlaridek mana shu Vatan va xalqimiz kelajagiga foyda keltiradigan chinakam barkamol avlod sifatida tarbiyalashimiz, maktablardagi,oilalardagi va qolaversa mahalalardagi psixologik muhitni yaxshilashga yordam berishimiz, tom ma'noda ruhiyat posbonlari bo'lishimiz kerak.

Adabiyotlar:

1. Грудинин Н.С. Личность несовершеннолетнего российского преступника и механизмы ее формирования // Научный Вестник. 2016. № 2. С. 20-27
2. Алексеев А.И. Криминология: Курс лекций; 4-е изд., испр. и доп. М.: ЩитМ,
3. Криминология: Дарслик / З.С.Зарипов, Ю.С.Пулатов, Г.А.Аванесов ва бош;., проф З.С.Зарипов тахрири остида. - Т.: Узбекистан Республикаси ИИВ Академияси, 2006. - 474 б
4. Голубничая Л.С. Криминологическая характеристика личности несовершеннолетнего преступника // Амурский научный вестник. 2015. № 1. С.
5. Антонян Ю.М. Личность несовершеннолетнего преступника // Вестник ВИПК МВД России.2013. № 2